ДОЛИНА ТУПОТУ КОПИТ

Переклад Євгенії Горевої

I

Хлопець незчувся навіть, як надійшла його черга. Він не зводив погляду з підлоги в проході між бічним і середнім нефом; плити підлоги скидалися на червоні й білі соти: червоні — в білу, білі — в червону цятку; барви зливались одна з одною, незабаром годі було розрізнити, де червоне, а де біле; темні лінії цементних швів поміж плитами постирались — і підлога пливла перед ним, наче доріжка з червоної й білої жорстви, відбивала то червоним, то білим, а зверху, мов брудна мережа, прослалася вичовгана плетениця швів.

— Твоя черга,— прошепотіла молода жінка, що стояла біля нього.

Він похитав головою, непевно вказав пальцем у бік сповідальні, й жінка пройшла повз нього вперед; на хвильку дужче запахло лавандою; потім він почув зі сповідальні невиразне мурмотіння; вухо його вловило шерех її черевичків по дерев'яній приступці, де вона опустилась навколішки.

Гріх, смертельний гріх, думав він, мордуючись від того, як палко йому раптом зажадалося цієї жінки; він навіть не бачив її обличчя; ніжні пахощі лаванди, юний голос, легке і водночас упевнене цокання її високих підборів, коли вона ступала ті чотири кроки до сповідальні; той ритм упевненої і водночас легкої ходи був лише невеличким уривком нескінченної мелодії, що вдень і вночі лунала в його вухах. Вечорами він лежав без сну при відчиненому вікні й ловив звук їхньої ходи по камінні бруківки, по асфальті тротуару, цокання їхніх черевичків, їхніх підборів, упевнене, легке, безтурботне, дослухався до голосів, до шепотіння й сміху під каштанами, їх було надто багато й усі такі гарні; декотрі

розстібали свої сумочки — в трамваях, біля кас кінотеатрів, біля прилавків крамниць, часом забували їх розстебненими в машинах, і він зазирав туди й бачив помаду, носовички, гроші, зіжмакані трамвайні квитки, пудрениці, коробочки сигарет.

У нього й досі пливла в очах дорога, всипана червоною й білою жорствою; яка ж вона терниста й нескінченна. — Ваша ж черга,— промовив чийсь голос обіч нього.

Він підвів очі: не часто траплялося, щоб до нього звертались на "ви". Якесь дівча, червонощоке й темнокосе. Він усміхнувся дівчинці й знов кивнув пальцем у бік сповідальні.

її дитячі черевички без підборів не творили ритму... Зі сповідальні праворуч почулося шепотіння. У чому він каявся, коли був такий, як оце вона? Я ласун. Я казав неправду. Я не слухався. Не робив уроків. Я ласун. Нишком ласував цукром з цукорниці, тістечками й вином із келишків — тим, що лишилося після бенкету дорослих. Недокурками сигар. Я ласун.

— Твоя черга.

Він кивнув пальцем, тепер уже машинально. Чоловічі черевики й настирлива невловність оцього чоловічого сліду в повітрі: не-иахне-нічим.

І знову погляд хлопця впав на біло-червоне ряхтіння підлоги під ногами. Незахищеним очам стало так боляче, як боляче босим ногам ступати по гострій жорстві. Ноги моїх очей, думалося йому, блукають навкруг їхніх вуст, наче довкола червоних морів. Руки моїх очей блукають по їхній шкірі.

Гріх, смерть і зарозуміла ненастирливість оцього "не-иах-ие-нічим". Хоч би тобі від одного війнуло цибулею чи гуляшем, простим милом чи

мотором, тютюном для люльки, липовим цвітом, дорожньою курявою, міцним духом поту, яким чутно влітку від чоловіка, що добре попрацював; та всі вони лишали за собою тільки свою ненастирливість: "не-иахне-нічим".

Він звів очі від підлоги й поглянув туди, де стояли навколішки й молились ті, хто вже висповідався. Там, біля них, пахло суботою, спокоєм душі, купіллю, милом, свіжими булочками з маком, новими тенісними м'ячами, такими, які звичайно купували його сестри по суботах на свої кишенькові гроші; пахло прозорим, добрим мастилом, яким батько щосуботи чистив свого пістолета; пістолет був чорний, блискучий і вже десяток років лежав без ужитку бездоганно чиста пам'ятка з часів війни, тепер непомітна й недоречна, з єдиним призначенням — живити спогади; коли батько роз бирав і чистив зброю, на його обличчя лягало незвичайне сяйво — відблиск колишньої влади над смертю, яку він щомиті міг випустити з тьмяної, сріблясто-мерехтливої магазинної коробки, лише злегка натиснувши пальцем на курок. Раз на тиждень, у суботу, перед тим, як податися до пивниці, батько врочисто розбирав, з усіх боків обмацував, змащував чорні частини пістолета, порозкладавши їх на блакитному клапті тканини, ніби шматки випатраної тварини: тулуб, довгий металевий язичок курка, дрібні нутрощі, суглоби; йому дозволялося дивитись на це священнодійство, він стояв, немов прибитий до підлоги, занімівши від чарів, що осявали батькове обличчя; тут правили культ знаряддя, яке так відверто й страхітливо наслідувало чоловічу міць: адже з магазинної коробки вилітало сім'я смерті. Саме цю здатність перевіряв батько: дивився, чи справні пружини магазина. Вони були цілком справні, і лише запобіжна заскочка утримувала сім'я смерті в ложі. Єдиним легким рухом великого пальця, миттєвим доторком можна було його звільнити, але батько жодного разу не зробив цього; руки його дбайливо складали розібрані деталі докупи, й він клав пістолета до шухляди, під старі чекові книжки та копії рахунків. — Твоя черга.

Хлопець знов кивнув пальцем. Знову шепотіння. Шепотіння у відповідь. І ненастирливе: "не-пахне-нічим".

А тут, де стояв він, пахло карою божою, гріхом, липкою вульгарністю повсякдення, в якому неділя була найгіршим днем. Нудьга від дзижчання кавового млинка на терасі. Нудьга стояння в церкві, нудьга літнього ресторану, човнової станції, кінотеатру чи кав'ярні. Нудьга нагорі у виноградниках, де роздивляються, чи добре вродив виноград "Цішбрунн-ський монастирський садок": спритні пальці по-знавецьки безсоромно шастають по гронах; нудьга, проти якої, здається нема іншої ради, тільки гріх. А вони були скрізь: звідусіль блискала в очі зелена, червона, брунатна шкіра жіночих сумочок. Навпроти, в середньому нефі хлопець угледів іржаво-червоний плащ молодої жінки, яку він був пропустив уперед, побачив її профіль, тонкий ніс, смагляву шкіру, темні вуста, помітив її обручку, високі підбори — чарівничі тендітні інструменти, в яких чаїлася смертельна для нього мелодія; у вухах його ніби вже лунала її хода — через дов-гий-довгий відтинок асфальту, й далі, по камінні бруку — легеньке, проте виразне стаккато гріха. Смерть, думав він, смертельний гріх.

Аж ось вона справді наладналася йти: защебнула сумочку, звелася, ще раз стала навколішки, перехрестилась — і нарешті її ноги передали черевичкам, черевички — підборам, підбори — плитам підлоги отой ритм.

Прохід поміж бічним і середнім неє}юм здався хлопцеві потоком, якого ніколи не здолаєш; йому судилося довіку бути тут, на березі гріха. Якихось чотири кроки залишалося ступити до голосу, що владен був розгрішати чи накладати покуту, якихось шість — до середнього нефа, де панували субота мир і спасіння душі, та він ступнув лише два кроки по проходу й рушив до дверей, спершу поволі, а тоді чимдуж наче тікав з охопленого полум'ям будинку.

Коли хлопець штовхнув оббиті шкірою двері, світло й спека ринули на нього так раптово, що на мить засліпили очі. Лівою рукою він стукнувся об одвірок і впустив додолу молитовника; рука дуже заболіла, він нахилився, підняв молитовник — двері тим часом, поколивавшись, зачинилися — і пристояв у коридорі, розгладжуючи пожмакану сторінку.

"Повне каяття",— прочитав він, перше ніж згорнути молитовник, упхнув книжчину до кишені штанів, потер правою рукою забитий зап'ясток лівої і обережно прочинив двері, злегенька штовхнувши їх коліньми. Тієї жінки не було видно ніде, церковний майдан стояв безлюдний, темно-зелене листя на каштані припорошив пил; під вуличним ліхтарем приту лився білий візок морозивника, на гакові ліхтарні висіла сіра полотняна поштарська торбина з вечірніми газетами. Моро зивник сидів на тумбі й читав вечірню газету, а поштар примостився на борту візка й лизав морозиво. Проїхав трамвай, майже порожній, тільки біля задніх дверей стояв якийсь хлопець і вимахував зеленими купальними трусами.

Пауль помалу зачинив двері й спустився східцями; уже за кілька кроків він спітнів, надворі було надто жарко й надто ясно, і він затужив за глибокою сутінню церкви.

Траплялися дні, коли він ненавидів усе на світі, крім самого себе, та сьогодні був звичайний день, такий, коли він ненавидів лише самого себе, а все на світі любив: повідчиня-ні вікна будинків, що обступили майдан, білі завіски, бряжчання кавників, чоловічий сміх, блакитний дим сигари невидного йому курця,— густі ясно-сині хмарки пливли з вікна над ощадкасою,— біліший від молодого снігу крем на шматочку торта в руках у дівчинки в вікні поряд з аптекою; рот у малої теж був замурзаний білим як сніг кремом.

Годинник над ощадкасою показував пів на шосту.

Надійшовши до візка з морозивом, Пауль завагався на одну хвилину довше, ніж би слід,— і морозивник підвівся з тумби й згорнув газету, хлопець прочитав у першому рядку заголовка на першій сторінці: "Хрущов", а в другому— "розверзнута могила"; він подався далі, морозивник розгорнув газету й, похитавши головою, знову сів на тумбу.

Коли Пауль звернув за ріг будинку, де містилась ощадкаса а тоді звернув за ріг ще раз, від річки долинув голос диктора, Що повідомляв про черговий тур змагань веслярів:

— Чоловічі четвірки: Убія, Ренус, Цішбрунн-67.

Пауль ніби розрізнив голоси й відчув подих річки,— а до неї було метрів чотириста: дух мастила й водоростей, гіркий дим буксирів, плескіт хвиль під колесами пароплавів, що пливуть униз за течією, довгі гудки вечірніх сирен; барвисті ліхтарики по кав'ярнях просто неба,— стільці в них яскраво-червоні, немов охоплені полум'ям кущі.

Він почув постріл із стартового пістолета, вигуки й скандування хором, спочатку в такт із помахами весел: "Ціш-брунн!", "Ренус!", "У-б'я!", а далі — злиті в одно, перемішані: "Ре-брунн!", "Ціш-нус!" "Б'я-ціш!", "У-нус!"

О чверть на восьму, думав Пауль, до чверті на восьму в місті буде так само безлюдно, як і зараз. Навіть тут, нагорі, стояли машини, порожні, гарячі, пропахлі мастилом і сонцем, ліпились під деревами по обидва боки вулиці, стриміли у воротях.

Пауль ще раз звернув за ріг, і перед ним відкрилися річка й гори; машини стояли навіть на схилах, на шкільному подвір'ї, добралися аж під виноградники. На тихих вулицях, які він минав, вони гніздилися по обидва боки, й від того все тут ще дужче здавалося покинутим; сліпила очі осяйна краса машин, їхня блискуча елегантність, проти якої власники неначе боронилися бридкими талісманами: мавпячими мармизами, усміхненими їжаками, гидкими зебрами з вискаленими зубами, гномами з мертвим усміхом у руденьку борідку.

Звідси виразніше чулося скандування, поодинокі вигуки, долинув голос диктора, що повідомляв про перемогу ціш-бруннської четвірки, зірвалися оплески, ударив туш і залунала пісня:

Цішбрунн мій горами сповитий, Там води пливкі, Там вина п'янкі Й чаклунки-жінки...

Сурми оркестру видмухували з себе нудну мелодію, наче пускали мильні бульки.

Аж ось він пройшов у браму, і все те раптово вщухло. Сюди, на подвір'я за будинком Гріфдуне, гомін з річки ледь-ледь долинав, пропущений крізь дерева, приглушений старими коморами, поглинутий муром, голос диктора лунав мовби несміливо:

— Жіночі пари...

Постріл стартового пістолета бухнув, ніби випал дитячого пугача, скандування бриніло, мов спів за мурами.

Тепер його сестри саме вдарили куцими веслами об воду, обвітрені їхні обличчя споважніли, на верхній губі в кожної виступили краплинки поту і жовті пов'язки на чолах потемніли; мати піднесла до очей бінокля й відіпхнула ліктем руку батька, що й собі потягся до бінокля.

— Ціш-ціш-брунн-брунн! — гримнув хор голосів, за яким на мить не стало чути більш нічого, лише подеколи пробивалися мізерні уривки інших слів:

^— У-нус, Ре-б'я...

А потім знялося справжнє ревище, яке тут, на цьому подвір'ї лунало, ніби хрипіння несправного радіоприймача. Цішбруннська двійка здобула перемогу; тепер напруження зійшло з облич сестер, обидві зірвали з голів потемнілі від поту пов'язки, впевнено підвеслували до фінішного човна й замахали руками батькові з матір'ю.

— Ціш! Ціш! — вигукували вболівальники.— Ура! Ціш! Над їхніми тенісними м'ячами, думав Пауль, червона кров

на білих волохатих м'ячах.

— Грифе! — стиха покликав він.— Ти нагорі?

— Агов,— озвався втомлений голос.— Іди сюди! Дерев'яні сходи наскрізь просякли літньою спекою, тхнуло

дьогтем і линвами, якими ніхто не торгував уже понад двадцять років. Грифів дід ще був власником усіх оцих комор, будинків, мурів. Батькові Грифа належала вже хіба що десята частина всього цього добра. "А я,— казав не раз Гриф,— матиму лише голубник, де колись держав голубів батько. Там є де простягтися на весь зріст, і я вилізу туди й роздивлятимусь великий палець на своїй правій нозі... Та й голубник буде моїм тільки тому, що він нікому ні до чого".

Стіни тут, нагорі, були обвішані старими фотографіями. Знімки були темно-червоні, аж руді. Біле на них потьмяніло й пожовкло. Пікніки дев'яностих років минулого сторіччя, змагання човнярів двадцятих років нинішнього, лейтенанти сорокових; молоді дівчата, що повмирали тридцять років тому бабусями численних онуків, журливо споглядали своїх супутників життя на протилежній стіні — торгівців вином чи линвами, власників судноверфей, чию бідермаєрівську тугу також відбили на фотоплівці перші аматори дагеротипів; студент тисяча дев'ятсот десятого року поважно дивився на свого сина, фенріха, що замерз на Чудському озері. Горище було притулком допотопних меблів, і поміж усім тим красувалась модерна книжкова полиця зі скляними банками; в одних купою лежали червоні гумові кілечка, вміст інших тьмяно проглядав крізь густий шар пилюки на склі: темне сливове повидло й консервовані вишні, блідо-червоні, анемічні, мов уста хворої дівчини.

Гріфдуне лежав на ліжку, голий до пояса; його запалі груди здавалися такими білими проти червоних щік, аж страшно ставало; він скидався на червону маківку, черешок якої вже зів'яв. Вікно було запнуте простиралом із сурового полотна — на ньому, наче висвітлені рентгеном, проступали всі плями, і сонячне проміння, процідженe крізь цю заслону, сповнило мансарду жовтим сутінком. На підлозі валялися шкільні підручники, на нічному столику повисли Грифові штани, а на умивальнику — сорочка; зелена вельветова куртка висіла на стіні поміж розп'яттям і листівками з краєвидами Італії: ослики, стрімкі узбережжя, кардинали. Коло ліжка стояла розкрита банка сливового повидла, звідки стирчала металева ложка.

— Знову регата. Човни, байдарки, який де не є водний спорт — тільки їхнього й клопоту. Танцюлі, теніс, гульки на святі збирання винограду, випускний бал, співи... Які колони підпиратимуть ратушу — позолочені, срібні, мідні,— чи не однаково... Господи, Паулю,— тихо сказав Гриф,— ти що, справді був там?

— Та був.

— І що?

— Нічого. Я й цим разом завернув назад. Не можу .Усе це дурне. А ти?

— Я вже давно кинув туди ходити. Нащо? Я ось думав: який зріст для нас найкращий... Кажуть, що я зависокий на свої чотирнадцять, а ти занизький. А в кого зріст такий як треба, ти знаєш?

— У Плокама.

І що, хочеться тобі бути таким заввишки, як він? Ні, не хочеться.

— Ось бач,— сказав Гриф,— бувають...— Він раптом замовк, перехопивши Паулів погляд, що неспокійно блукав по кімнатці.— Ти чого? Шукаєш?..

— Умгу,— відповів Пауль,— де він у тебе лежить? Пістолет?

Атож, давай його сюди.— Я це зроблю над коробкою з новенькими тенісними м'ячами,— думав він.— Ну,— ска зав він нетерпляче,— давай, кажу.

— Ат.— Гриф похитав головою і зніяковіло витяг ложку з банки на підлозі, але з ар аз-таки знову застромив її в повидло й зчепив пальці.— Краще закурімо. До чверті на восьму ще бозна-скільки часу. Змагання на човнах, на байдарках — усе це може затягтися ще й надовше. А тоді ще гулятимуть у парку. Кольорові ліхтарики, вшанування переможців. Твої сеструні перемогли в парному заїзді. Ціш-ціш-ціш...— тихо перекривив він.

— Покажи пістолета.

— Ат, навіщо? — Гриф сів на ліжку, вхопив банку з повидлом і пожбурив нею в стіну; скалки полетіли на всі боки, ложка стукнулась об край книжкової полиці й, перекрутившись у повітрі, впала перед ліжком. Повидло ляпнулося на підручник "Алгебра, частина І", а решта густим синім патьоком потекла по жовтому тиньку стіни, набувши зеленавого відтінку. Хлопці непорушно й мовчки втупилися очима в стіну. Аж як брязкіт завмер і решткі повидла спливли зі стіни на підлогу, обидва здивовано перезирнулися: розбита банка не справила на них враження.

— Ні,— сказав Пауль,— це не те, що треба. Пістолет краще. Може, ще вогонь... пожежа або вода... але найкраще пістолет. Знищити.

— І кого ж? — запитав Гриф; він нахилився, підняв ложку, облизав і з ніжною дбайливістю поклав на нічний столик.— Кого?

— Мене,— хрипко відказав Пауль,— тенісні м'ячі.

— Тенісні м'ячі?

— Ет, байдуже кого. Давай мені пістолета.

— Гаразд.— Гриф відкинув набік простирало, підхопився, відкинув ногою скалку скла, нахилився і взяв із книжкової полиці вузьку брунатну картонну коробку. Вона була хіба трохи більша за коробку з-під сигарет.

— Що? — сказав Пауль.— Оце він? У цій коробці?

— Еге ж,— відповів Гриф,— він.

— І оце з нього ти вісім разів вистрелив у консервну бляшанку з відстані тридцяти метрів і сім разів улучив?

— Так, сім разів,— непевно відповів Гриф.— Хочеш на нього подивитися?

— Ні-ні.— Пауль сердито глянув на коробку, що пахла тирсою, в якій пакують тріскавки для пугачів.— Ні-ні, я не хочу на нього дивитися. Покажи патрони.

Гриф знову нахилився. На його довгій білій спині повиступали й знов поховалися хребці, і цього разу він швидко розкрив пакуночок завбільшки з сірникову коробку. Пауль узяв мідний патрон двома пальцями, ніби прикидав на око його довжину, тоді став повертати на всі боки й, хитаючи головою, роздивлявся круглу блакитну головку патрона.

— Ні,— сказав він,— із цього пуття мало. У батька... Візьму батьків.

— Він же замкнений,— сказав Гриф.

— Якось уже я до нього доберуся. Треба тільки впоратись до пів на восьму — о пів на восьму батько його завжди чистить, перед тим як іде до пивниці, розбирає і змащує. Він у нього великий, чорний і гладенький. І важкий, а патрони товсті, отакі-о,— він показав, які саме.— І...

Пауль не доказав і зітхнув. Над тенісними м'ячами, подумав він.

— Ти справді хочеш застрелитися, га?

— Може,— сказав Пауль. Ноги моїх очей зранені, думав він, руки моїх очей змучені.— Ох, та ти ж сам знаєш.

Грифове обличчя враз потемніло й застигло, він ковтнув слину й рушив до дверей; ступнув кілька кроків і спинився.

— Скажи, ти мені друг? —мовив він.— Друг чи ні?

— Друг.

— То візьми й ти банку та торохни нею об стіну. Візьмеш?

— Навіщо?

— Мати сказала, що подивиться мою мансарду, як прийде зі свята: побачить, чи я покаявся. Хатній лад і те де. Це вона все через табель. Нехай дивиться... То як, торохнеш банку?

Пауль кивнув головою й подався за двері. Гриф гукнув йому навздогінці:

— Візьми мірабель, як там ще є. Жовте на стіні буде куди краще, ніж оце червоно-синє мастило.

Пауль перебрав у напівтемряві чимало банок, поки знайшов жовту мірабель. Вони не зрозуміють, думав він, ніхто не зрозуміє, одначе я мушу це зробити; він вернувся до кімнати підняв праву руку й брязнув банкою об стіну.

— Ні, не те, що треба,— тихо сказав він, озираючи вдвох із Грифом сліди своєї роботи.— Не те, чого мені хотілось би.

— А чого б ти хотів?

— Я б хотів щось розтрощити,— сказав Пауль,— тільки не банку, не дерево, не будинок... Я не хочу, щоб твоя мати гнівалася, чи й моя, я люблю свою матір, і твою люблю... Таке все дурне.

Гриф упав на ліжко, затулив обличчя руками й пробурмотів:

— Куффанг пішов до тієї дівки. До Проліг?

Умгу.

Ет,— сказав Пауль, у неї й я був. Ти?

— Я. Не те, не те. Хихоче й бігає по коридору... Дурепа, й годі. Не тямить, що це гріх.

— Куффанг каже, що це гарно.

— А я тобі кажу, що ні, що не гарно. Куо^зфанг — йолоп, ти ж знаєп!. який він йолоп.

— Та знаю. Але що ти хоч робити?

— З дівчатами — нічого. Ті лише хихочуть. Я вже намагався. Вони дурні, тільки й знають хихи та сміхи.— Пауль підійшов до стіни і вказівним пальцем розмазав велику пляму повидла з жовтої мірабелі.— Ні,— сказав він, не обертаючись,— я піду роздобуду батькового пістолета.

Над тенісними м'ячами, думав він. Вони такі білі, як викупані ягнята. Кров на білих ягнятах.

— Жінки,— тихо сказав він,— жінки, а не дівчата. Гомін свята на воді, профільтрований крізь дерева, мури

й будівлі, невиразною луною озвався в кімнаті.

— Чоловіча вісімка. Цішбрунн...

Переміг цим разом Ренус. Повидло з жовтої мірабелі повільно сохло на дерев'яній стіні, твердло, мов коров'ячий корж. У кімнаті задзижчали мухи — стояв солодкий дух; мухи лазили по Грифових підручниках, по одязі, зажерливо хурча-ли від ляпки до ляпки, від патьоку до патьоку, надто жадібні, аби задовольнитись чимсь одним. Хлопці ані ворухнулися. Гриф лежав, утупившись у стелю й курив. Пауль примостився скраєчку на ліжку й сидів, зігнувшись, мов дід. Невідчепний, чорний і важкий тягар наліг йому на душу, надавив на плечі, нависав над головою,— годі було добрати назви цьому насланню. Зненацька Пауль зірвався на ноги, вискочив у коридор, схопив ще одну банку з повидлом і вже був підняв,— але не кинув, а так і застиг; потім рука сама звільна опустилася, Пауль поставив банку на паперову торбинку, що лежала згорнута на книжковій полиці. "Штани фірми "Фюрст",— було написано на торбинці,— купуйте штани тільки фірми "Фюрст".

— Ні,— сказав Пауль,— піду й візьму його.

Гриф пустив дим, намагаючись улучити в муху, потім націлився й жбурнув недокурка в одну з плям на підлозі; мухи знялися з неї вгору й боязко посідали довкола димучого недокурка, що помалу тонув у повидлі, поки засичав востаннє й погас.

— Завтра увечері,— сказав Гриф,— я вже буду в Любеку, у свого дядька; ловитимемо з ним рибу, плаватимем на вітрильниках і купатимемось у Балтійському морі. А ти завтра будеш у Долині Тупоту Копит.

Завтра, думав Пауль, непорушно сидячи на краєчку ліжка, завтра я буду мертвий. Темно-червона кров на тенісних м'ячах, мов на вовні ягняти; ягня нап'ється моєї крові. Ох, ягнятку! Невеличкого лаврового вінка сестер я вже не побачу. "Переможницям у парному веслуванні серед жінок" — чорним на золотому тлі; він висітиме між є} ютографіями, зробленими під час канікул у Цаллігкофені, поміж сухих букетиків і листівок з кицями, біля заведеного в рамку атестата зрілості, що висить над ліжком Рози поряд із дипломом за командний заллив, що красується над ліжком Франці-ски, між кольоровими репродукціями святих заступниць Рози з Ліми та Франціски Романської, біля ще одного лаврового вінка "Переможницям у парному веслуванні серед жінок", під розп'яттям. Темно-червона кров запечеться на вовні тенісних м'ячів. Кров брата, що волів умерти, ніж упасти в гріх.

— І я колись її побачу, Долину Тупоту Копит,— сказав Гриф,— посиджу там нагорі, де завжди сидиш ти, почую, як коні біжать через перевал і мчать учвал до озера, почую, як гримотять їхні копита в тісній улоговині і як іржання розтікається понад гірськими верховинами, наче... наче летка рідина.

Пауль зневажливо глянув на Грифа, що, підвівшись на ліжку, із захватом змальовував те, чого ніколи не бачив: силу-силенну коней, що

долають перевал і летять чвалом у долину, повнячи її громохким тупотом копит. А там же був тільки один кінь, і тільки одного разу він, молодий лошачок, утік із вигону й помчав до озера, і тупіт його копит скидався зовсім не на грім, а скоріш на брязкіт калатальця, та й було це вже так давно, років три або, може, й чотири тому.

— А ти,— озвався він тихо,— виходить, рибалитимеш, плаватимеш на вітрильниках, купатимешся, брестимеш у гумових чоботях угору за течією малих потічків і ловитимеш рибу просто руками?

— Авжеж,— утомлено сказав Гриф,— дядько ловить рибу просто руками, навіть лососів, авжеж.

Він знову сів на ліжку й зітхнув. Його дядько в Любеку зроду ще не впіймав жодної рибини, навіть вудкою чи сіттю, і він, Гриф, мав сумнів щодо того, чи в Балтійському морі й у тамтешніх малих потічках взагалі водяться лососі. Дядько просто мав невеличкий консервний завод; у старих коморах на задньому подвір'ї рибу розчиняли, солили чи консервували в олії або томатному соусі; старенька машина, неначе ковальський молот, що побував у бувальцях, зі стогоном опускалась на малі, набиті рибою бляшанки, запечатуючи їх світлою бляхою. По всьому подвір'ї валялися грудки вогкої солі, риб'ячі кості й шкіра, луска й нутрощі, вгорі кигикали чайки, а яскраво-червона риб'яча кров бризкала на білі руки робітниць і разом з водою стікала на землю.

— Лососі,— сказав Гриф,— гладенькі, сріблясто-рожеві, вони дужі й такі гарні, що їх не слід було б їсти. Коли держиш лосося в руці, то відчуваєш, як у нього грають м'язи.

Пауль здригнувся; якось на різдво в них дома їли консерви з лосося — пронизана дрібними кісточками риб'яча маса кольору замазки плавала в рожевій юшці.

— їх можна просто на льоту хапати, тоді, як вони вискакують з води, — вів далі Гриф. Він підвівся на ліжку, став навколішки, широко розставив руки з розчепіреними пальцями, а тоді почав зводити — й раптом завмер, ніби націлився міцно вхопити щось під зябра. В такій поставі — з непорушними руками й застиглим обличчям, хлопець неначе молився якомусь суворому богові; лагідне жовтаве світло сочилося на його нерухомі руки, надавало рум'яному обличчю темного, майже брунатного відтінку.— Отак,— тихо сказав Гриф, ляснув руками, ніби спіймав невидиму рибину, і враз опустив їх — вони гойднулись і безживно звисли вздовж тулуба.— Ат! — сказав він, зіскочив з ліжка, взяв з книжкової полиці коробку з пістолетом, швидко, так що Пауль не встиг відвернутись, розкрив і простяг йому.— А тепер глянь сюди,— мовив він,— ось глянь.

Пістолет справляв жалюгідне враження, був плаский,— чисто тобі дитяча іграшка, пугач,— тільки добротність нікелю додавала йому бодай якоїсь ваги й блиску. Гриф кинув розкриту коробку з пістолетом Паулеві на коліна, витяг із жолобка підгниле гумове кільце, вийняв з коробки пістолета й повільно втопив його в повидло; хлопці побачили, що воно не дуже й піднялося, трохи та не сягнуло шийки банки. Гриф знов уклав гумову прокладку в жолобок, закрутив покришку й поставив банку на полицю.

— Гайда,— сказав він, і обличчя його знов напружилося й потемніло, — гайда, візьмемо пістолет твого батька.

— Тобі зі мною не можна,— заперечив Пауль.— Мені доведеться влазити вікном, бо в мене немає ключа. Я зайду від задвірка. Двох легше запримітити. Вони мені не дали ключа, бо думають, що я пішов дивитися на змагання човнярів.

— Веслування,— мовив Гриф,— водний спорт — ось що в них у голові.

Він замовк, і обидва прислухались до гомону з річки: звідти долинали вигуки морозивників, звуки духового оркестру, гудки пароплава.

— Перерва,— сказав Гриф.— Часу доволі. Гаразд, іди сам, але пообіцяй, що вернешся сюди. Обіцяєш?

— Обіцяю.

— Тоді дай руку.

Хлопці подали один одному руки; долоні в обох були теплі й сухі, і в ту мить кожному хотілося, щоб потиск товаришевої руки був трохи міцніший.

— Скільки тобі треба часу?

— Двадцять хвилин,— відповів Пауль.— Я так часто проробляв це подумки, але ніколи насправді... викруткою. Мені треба двадцять хвилин.

— Гаразд,— сказав Гриф, миттю перекинувся в ліжку на другий бік і взяв з нічного столика годинник.— За десять хвилин шоста, о чверть на сьому ти повернешся.

— О чверть на сьому,— повторив Пауль.

Він нерішуче зупинився в дверях, втупившись у великі плями на стіні, жовту й червоно-синю. Мухи роєм сиділи на тих плямах, але хлопці й пальцем не кивнули, щоб прогнати їх. З берега річки долинув регіт: почали бавити глядачів клоуни-ексцентрики на воді, аби скрасити їм перерву. Почулось одностайне "А!", що пролунало, мов глибоке, лагідне зітхання; хлопці злякано поглянули на простирало на вікні, мовби чекали, що воно надметься, проте воно висіло так само мертве, брудні

плями на його жовтавому тлі потемнішали, сонце пересунулося далі на захід.

— Водяні лижі,— сказав Гриф,— жінки з косметичної фабрики.

З річки долинуло потужне "А!", та простирало й тепер не надулося.

— Єдина,— сказав Гриф,—єдина, хто скидається на жінку, це Мірцова.

Пауль не поворухнувся.

— Моя мати,— вів далі Гриф,— знайшла цидулку, де написано всячину про Мірцову... І намальовано її...

— Господи,— озвався Пауль,— то й ти бачив таку цидулку?

— Бачив,— сказав Гриф,— бачив. Я віддав за неї усі свої кишенькові гроші... Я... я й сам не знаю навіщо. Я навіть не заглядав у неї, навіть не читав, поклав у щоденник, а мати знайшла. Знаєш, що там було написано?

— Ні,— мовив Пауль,— ні, певне, брехня, і я й не хочу її знати. Коло чого походив Куффанг, те все брехня... Я б...

— Іди,— поквапив його Гриф.— Іди швидше, візьми пістолета й приходь. Ти обіцяв. Іди, йди.

— Гаразд,— мовив Пауль,— іду.— Він іще мить постояв, дослухаючись до гомону на річці; звідти долинав сміх і гра духового оркестру. "Як це я жодного разу не згадав про Мірцову?.." І він знову сказав: — Гаразд.— І вийшов.

II

Неначе печатки, думала вона, або мініатюри, чи кольорові медалі; картинки були ніби вигравіювані, ціла серія картинок, круглих і виразних. Вона розглядала кожну з відстані тисячі двохсот метрів, збільшену біноклем у дванадцять разів: церковна будівля з ощадкасою та аптекою, візок морозивника серед сірого майдану — ось перша картинка, вихоплена з решти світу, нереальна; смужка берега й над нею, дугастим обрієм — зеленава вода, поцяткована човнами, барвистими прапорцями,— це друга мініатюра. Серію можна було поширювати досхочу: лісисті шпилі з пам'ятниками на гребені; он там два пам'ятники — стривай, як же вони звуться? — Ренанія й Германія, кам'яні жінки на бронзових постаментах, суворі обличчя, в руках смолоскипи, стоять одна проти одної; виноградники, зелені виноградні лози — в її душі горою здіймається солона хвиля ненависті, запеклої і цілющої; дівчина ненавиділа вино: вони-бо завжди говорили про вино, і все, що вони робили, про що співали в піснях, у що вірили, було непорушно пов'язане з вином; одутлі обличчя, роти, з яких ішов кислий дух, хрипкий регіт, відригування, верещання жінок, лінива тупість чоловіків, певних, що вони схожі на цього — як же його? — Бахуса. Вона довго не відводила бінокля від останньої картинки; її, цю мініатюру, я неодмінно візьму до альбома своїх спогадів — круглий острівець зелені, виноград, підпертий тичками. Можливо, думала вона, я й могла б повірити в тебе, боже всіх цих людей, якби твоя кров не оберталася на вино для них, пролившись задля цих нікчемних дурнів. Прикрими будуть мої спогади, терпкими, ніби виноград такої пори, як зараз, коли кожна виноградна бубка не більша від горошини. Всі картинки були невеличкі, виразні, створені наче зумисне для альбома спогадів, мініатюри, викарбувані з блакиті неба, зелені прибережних рослин та хвиль зеленавої річки й червіні прапорців над ними, змішані з гомоном, що вирував під картинками внизу, наче в кіно,— записаний на плівку текст і музика: хорове скандування, вигуки "Ура!", переможне ревище вболівальників, звуки духового оркестру, сміх; і цяточки білих човнів на острівцях картинок; манісінькі, наче пір'їнки пташенят, і так само легесенькі й прудкі, жваво пурхали вони по зеленавій воді; коли білі

цяточки наближались до краю бінокля, гамір на річці трохи голоснішав. Виходить, ось яким усе це залишиться в моїх спогадах: невеличкий альбом з низкою мініатюр, та й більш нічого.

Трішки покрути бінокля — і все розпливається, червоне переходить у зелене, синє в сіре; крутни ще раз — і перед очима зостається тільки кругленьке пасмо туману, й гамір лунає так, немовби то група альпіністів, заблудившись, гукає на допомогу чи подає сигнали рятувальна команда.

Дівчина повернула бінокля й заходилася повільно водити ним по небі, вирізуючи малі кружалочки блакиті, як ото мати вирізала бляшаною формочкою однакові кружалочки жовтого, рівно розкачаного тіста, коли пекла коржики, так тепер вона вирізала кружальця з рівної небесної блакиті, круглі небесні коржики, багато-багато блакитних кружалець. Але ж і там, куди я їду, буде блакитне небо, то нащо в альбомі спогадів оці мініатюри? Геть їх! Бінокль поволі поплив далі. Обережно, подумки сказала вона, тепер я лечу, й відчула легеньке запаморочення, подолавши відстань понад кілометр менше ніж за секунду, перелетіла з блакиті небес на дерева уздовж алеї, а тоді полинула повз дерева, повз сірий шифер сусіднього даху — аж поки раптом зазирнула в чиєсь житло: пудрениця, образ матері божої, дзеркало, чорний чоловічий черевик на блискучій, добре натертій підлозі; ось вітальня: самовар, знов образ матері божої, велике родинне фото, латунна смужка порога й брунатно-вишневе, тепле мерехтіння червоного дерева. Вона спинилася, запаморочення минало не швидко; аж ось залетіла в передпокій; розкрита картонна коробка зі сніжно-білими тенісними м'ячами,— які ж вони огидні, ці м'ячі, подумала вона, як ото груди в декотрих жіночих статуй, від яких мене нудить; ось тераса; під тентом — застелений скатертиною стіл, на ньому брудний посуд, порожня пляшка з-під вина з нескинутим білим станіолевим обручиком на шийці; ох, тату, подумала дівчина, яка краса, що я їду до тебе, і яка краса, що ти не з тих, хто п'є вино, а з тих, хто воліє горілку.

З даху гаража в кількох місцях капала розтоплена смола; і враз дівчина злякалася, бо просто перед нею постало обличчл Пауля — десь так за двадцять чотири метри, безмежно далеко, та в бінокліза якихось два метри від неї. Його бліде обличчя ніби промовляло, що він наважився на відчайдушний вчинок; він мружив очі проти сонця, руки, стиснуті в кулаки, були опущені, так наче він щось ніс, та він не ніс нічого, в конвульсивно стулених кулаках нічого не було; він звернув за ріг гаража і, обливаючись потом, важко дихаючи, вискочив на терасу, аж на столі забринів посуд; хлопець поторгав двері, ступнув два кроки ліворуч, стрибнув на підвіконня й зіскочив до кімнати. Сріблясто заграв самовар — Пауль ударився об сервант, за склом від поштовху задзвеніли поставлені рядочком келишки, стукаючись один об один вінцями; той дзенькіт ще не стих, а хлопець уже побіг далі, перескочив латунну смужку порога, коло тенісних м'ячів рвучко спинився, нагнувсь, але не доторкнувся до них; так він простояв довго, тоді простяг руки, наче хотів когось благословити або пригорнути, несподівано витяг з кишені якусь тоненьку книжчину, кинув її на підлогу, знов підняв, поцілував і поклав у невеличку скриньку під дзеркалом на вішалці; далі вона вже бачила тільки його ноги, коли він біг нагору сходами, і в центрі цієї мініатюри залишалася коробка з тенісними м'ячами.

Дівчина зітхнула, спустила бінокля нижче, і погляд її довго спочивав на візерунку килима; килим був іржаво-червоний, помережаний незліченними чорними квадратами, які спліталися в лабіринти,— у кожному, що ближче до центру, то меншало червоного й більшало чорного, й нарешті якраз посередині лабіринту аж очі різала суцільна чорнота.

Його кімната була далі, виходила вікнами на вулицю; вона знала це відтоді, як їм ще дозволяли гратися разом, це було рік чи два тому; вони гралися вкупі аж до того дня, коли він почав з незрозумілою настирливістю задивлятися на її груди* це заважало їй гратися, й вона спитала: "Чого ти так дивишся, хочеш побачити?", і він кивнув головою, неначе вві сні, вона розстебнула блузку і, вже як було запізно, збагнула, що так робити не годиться; що так не годилося робити, вона побачила

навіть не по його очах, а по очах його матері, яка, виявляється, весь час була тут-таки, в кімнаті, і тепер підбігла й закричала, аж чорні зіниці її поробилися тверді, немов каміння,— ох, і той крик я також маю зберегти на платівці моєї пам'яті; мабуть, отак кричали, спалюючи на кострищах відьом,— про це завжди торочив той дядько, що провадив нескінченні суперечки з її матір'ю; він скидався на ченця, що втратив віру в бога... та й мати скидалася на черницю, що втратила віру в свого бога; вона вернулася сюди, до Цішбрун-на, після довгих літ розлуки, з гірким розчаруванням у душі, із свідомістю прикрих помилок, закам'яніла в своїй утраченій вірі в те, що називали комунізмом, сповнена пекучих спогадів про чоловіка на прізвище Мірцов, котрий пив горілку й ніколи не мав тієї віри, яку мати втратила аж згодом, їдкою сіллю було просякнуте кожне материне слово й саме її серце.

Крик над лабіринтами килима, раптово перервана гра, макети особняків, що їх батько, тоді генеральний уповноважений будівельної фірми, пропонував населенню,— таких будинків уже років двадцять ніхто не будує; старі скриньки від банківської пневматичної пошти, уривки всіляких линв,— їх завжди приносив із собою отой другий хлопець, що грався разом з ними,— еге ж, його прозивали Грифом; корки розмаїтих розмірів і розмаїтих форм; того дня Грифа чогось не було. Усе зруйнував крик, що так і завис над нею, мов прокляття: відтоді вона для всіх —"дівчина, яка зробила те, чого робити не можна".

Вона зітхала, а тим часом очі її дивилися додолу, на іржаво-червоний килим, на блискучу латунну смужку порога, куди неминуче мали знов ступити брунатні туфлі Пауля.

Втомившись, вона перевела бінокля на стіл під тентом на терасі: темно-брунатний плетений кошичок, повний шкуринок із помаранчів, пляшка з етикеткою "Цішбруннський монастирський садок"; натюрморт плив за натюрмортом, немовби озвучуваний знизу гомоном спортивних змагань на воді; брудні тарілочки зі слідами морозива, згорнута вечірня газета, дівчина прочитала друге слово у першому рядку заголовка на першій сторінці: "Хрущов" і двоє слів у другому рядку: "розверзнута

могила"; в попільничці сигарети з брунатним фільтром і без фільтра, білі; проспект фірми холодильників — таж холодильник вони давно мають! — сірникова коробка, вишнево-брунатний відблиск червоного дерева, неначе полум'я, намальоване не старих картинах; угорі на серванті блискучий сріблястий самовар, що вже кілька років не був у вжитку й стояв, мов химерний осяйний трофей; чайний столик із склянкою й гірчичницею на ньому; велике родинне фото — діти з батьком та матір'ю в літній заміській кав'ярні, в глибині ставочок з лебедями, ближче до глядача кельнерка з тацею, на якій стоять два кухлі пива й три пляшки лимонаду; на першому плані родина за столом: праворуч, у профіль, батько, держить перед грудьми виделку з настромленим на неї шматочком м'яса, обснованим макаронами; ліворуч мати.

затисла в лівій руці зіжмакану серветку, а в правій тримає ложку; в центрі діти, їхні голови трохи не сягають таці в кельнерчиних руках; вазочки з морозивом на рівні дитячих підборідь; сонячні промені, просіявшись крізь листя, яскравими плямами лягли дітям на щоки; посередині, між кучерявими голівками сестер, голова того, хто щойно стояв біля коробки з тенісними м'ячами, а тоді побіг сходами нагору,— його брунатні туфлі ще й досі не переступили вдруге латунної смужки порога.

Знов м'ячі, праворуч від них вішалка, солом'яні брилі, парасолька, полотняна торбинка, з якої стирчить кінчик щітки для взуття; у дзеркалі відбилася велика картина, що висить у передпокої, ліворуч; на картині жінка зриває виноградні грона, очі й вуста в неї — достоту бубки винограду.

Дівчина втомлено опустила бінокля донизу, і її очі, так раптово відірвавшись від уже звичної відстані, заболіли, вона мимоволі стулила повіки. І ржаво-червоні й чорні кола затанцювали під ними, вона знову розплющила очі й злякалася, побачивши Пауля, що саме переступав поріг; він ніс у руці якусь річ, що срібно зблискувала проти сонця; цього разу він не зупинився біля тенісних м'ячів, і коли вона побачила його

обличчя не в бінокль,— воно випало з її збірки мініатюр,— то вже не сумнівалася, що він наважився на відчайдушний вчинок; знов забринів самовар, знову дрібно затенькали вінцями один об один келишки в серванті — зацокотіли, мов кумасі, що переказують одна одній свіжу плітку. Пауль став навколішки в кутку біля вікна, і їй тепер було видно лише його правий лікоть, що, неначе поршень, рівномірно ходив уперед-назад і щоразу, зникаючи з очей, робив ніби обертальний рух. Дівчина гарячково порпалася в пам'яті, пригадуючи, коли саме їй доводилося бачити отакі порухи раніше; вона подумки відтворила його рухи й зрозуміла: хлопець орудував викруткою; рукав його червоно-жовтої картатої сорочки то показувався, то зникав, і враз завмер — Пауль трохи відлетів назад; вона побачила його профіль, піднесла до очей бінокля й знову злякалася, так близько від неї все те діялося, зазирнула у відсунуту шухляду; там лежали блакитні чекові книжки, дбайливо перев'язані білим шнурочком, та копії рахунків, зв'язані докупи протягнутою крізь проколені дірочки синьою стьожкою; Пауль квапливо повикладав усі папери на килим, тоді притулив до грудей Щось загорнуте в синю ганчірку, поклав згорток на підлогу, позапихав чекові книжки й копії рахунків у шухляду, і знову їй було видно такі самі, як перед тим, рухи його ліктя, а згорток у синій ганчірці лежав тим часом на килимі.

Вона незчулася як скрикнула, коли Пауль розгорнув ганчірку: на долоні в хлопця лежав чорний, гладенький, лиснючий від мастила пістолет, і долоня була замала для зброї; здавалося, ніби дівчина тим криком вистрелила в нього з бінокля; хлопець обернувся, вона опустила бінокля, примружила зболілі очі й загукала: — Паулю! Паулю!

Тримаючи пістолета перед грудьми, він повільно перелазив з вікна на терасу.

— Паулю! — гукнула вона.— Іди сюди через садок!

Він запхнув пістолета в кишеню, наставив долоню до очей і помалу зійшов із сходів; перетнув моріжок, прочовгав по жорстві коло фонтана

й раптом опинився внизу під її вікном, у затінку альтанки, й опустив руку донизу.

— А,— сказав він,— це ти.

— Хіба ти вже не пізнаєш мого голосу?

— Не пізнаю. Чого тобі?

— Я виїжджаю,— сказала вона.

— І я виїжджаю,— відказав він.— То й що? Усі виїжджають, майже всі. Я завтра їду до Цаллігкофена.

— Ні,— сказала вона,— я виїжджаю назавжди, до батька, у Відень... — їй раптом спало на думку: Відень — це, мабуть, теж якось пов'язане з вином, принаймні, так співають у піснях.

— Відень,— сказав він,— це на південь... І ти там житимеш?

— Умгу.

Він дивився на неї знизу вгору, якось наче в небо, і той погляд, непорушний і мов зачарований, злякав її. Я не твій Єрусалим, подумала вона, ні, справді ні, і все ж таки, мабуть, отаким поглядом дивилися прочани, вгледівши перед собою вежі священного міста.

— Я...— стиха мовила дівчина,— я все бачила. Він посміхнувся.

— Зійди вниз,— сказав він,— зійди лишень униз.

— Я не можу,— сказала вона,— мати мене замкнула, мені не можна показуватися надворі, аж поки й на поїзд... А ти...— вона зненацька

замовкла, важко й неглибоко задихала від хвилювання й сказала те, чого не хотіла говорити.— А ти... піднімися краще сам.

Я не твій Єрусалим, думала вона, ні. Він, не опускаючи очей, спитав:

— Як до тебе вибратися?

— Вилазь на альтанку, а я подам тобі руку, й ти перелі зеш на веранду.

— Я... мене чекають...— А сам уже пробував рукою, чи міцні жердини альтанки; їх нещодавно поприбивали й нещодавно пофарбували; густе й темне листя винограду п'ялося по них угору, як по драбині.

Пістолет важко стукав хлопця по стегні; коли він підтягся до флюгера, на думку йому спав Гриф, що оце лежить там, у своїй халабуді, з незасмаглими грудьми й рум'яними щоками, під дзижчання настирливих мух; і Паулеві згадався невеличкий плаский нікелевий пістолет: треба спитати Грифа, чи окислюється нікель, якщо так, то нехай скаже, щоб не їли з тієї банки повидла.

Руки в дівчини були більші й дужчі, ніж у Грифа, більші й дужчі, ніж у нього, Пауля; він відчував це й тому засоромився, коли вона допомагала йому перебратися з гребеня альтанки на веранду.

Він оббив із рук пилюку й сказав, не дивлячись на дівчину

— Чудасія, справді я вже тут.

— Я рада, що ти прийшов. Я з третьої години сиджу замкнена.

Він нишком позирнув на неї, на її руку, що стягала на грудях плаща.

— Чого ти в плащі?

— Ти ж знаєш.

— Того?

— Умгу.

Він підійшов до неї ближче.

— Ти, мабуть, рада, що поїдеш звідси?

— Умгу.

— Один хлопець,— тихо сказав він,— продавав у нас у школі цидулки, там написано про тебе й ти намальована.

— Я знаю,— сказала вона,— він ще казав, що й мені дає грошей, як наторгує за ті цидулки, і що він бачив мене таку як там намальовано. Це все неправда.

— Ще б пак,— сказав він,— його прізвище Кус|)фанг, він йолоп і завжди бреше, це всі знають.

— Але про мене йому вірять.

— Еге ж,— мовив він,— дивно, але про тебе йому вірять. Вона ще дужче стягла на грудях плаща.

— Того я й виїжджаю так раптово, поки ще всі не поприходили з річки. Мені вже давно нема від них просвітку Кажуть: ти виставляєш своє тіло на оглядини,— байдуже, чи на мені відкрита сукня, чи закрита.

А коли одягну светра, то й геть скаженіють... Але в щось же мені та треба вдягатися.

Поки дівчина говорила, він холодно роздивлявся її й думав: як це я про неї й разу не згадав, жодного разу... Коси в неї були біляві, білявими здавались і її очі — кольору свіжооб-струганого бука,— біляві й ледь вогкі.

— Я не виставляю свого тіла на оглядини, просто я його маю,— сказала вона.

Хлопець мовчав; правою рукою він трохи вище підсунув у кишені пістолета, що важко налягав йому на стегно.

— Еге ж,— мовив Пауль, і їй стало страшно, бо він знов дивився так, неначе уві сні; який він здавався тоді, в бінокль... немов сліпий, його темні очі були геть порожні і якось незбагненно дивилися на неї й водночас повз неї* тепер він знову був немов сліпий.

— Той дядько,— мерщій сказала вона,— що інколи заходить до матері, й вони все сперечаються,— такий старий, сивий... Ти його знаєш?

Стояла тиша, гомін змагань не порушував її, бо до річки звідсіль було далеко.

— Знаєш ти його? — перепитала вона, вже наполегливіше.

— Звісно, знаю,— відповів він.— Старий Дульгес.

— Так, він... То він часом якось так подивиться на мене й каже: "Триста років тому вони б тебе спалили як відьму. Тріскотять жіночі коси,— каже він,— і з тисячі горлянок вихоплюється крик лихої радості, крик їхніх темних душ, яким нестерпна краса".

— Чого ти мене сюди покликала? — запитав він.— Розповісти оце?

— І це також,— сказала вона.— А ще — я ж побачила, що ти там робив.

Він витяг з кишені пістолета, підняв його вгору й, посміхаючись, чекав, що вона закричить, але вона не закричала.

— Що ти хочеш із ним робити?

— Не знаю. У віщось стрельнути.

— У віщо?

— Може, в себе.

— Чому!

— Чому? — перепитав він.— Чому? Гріх. Смерть. Смертельний гріх. Розумієш ти це?

Помалесеньку, так, щоб не доторкнутися до дівчини, він прослизнув повз неї у відчинені двері кухні й, зітхнувши, прихилився до шафи; картина, якої він так давно не бачив і яка часом спливала в пам'яті, ще висіла на стіні: з фабричних димарів здіймаються догори пасма рожевого диму, збираючись у небі в одну криваву хмару. Дівчина стала на дверях, обернулася до нього. На обличчі її лежали сутінки, й вона скидалася на дорослу жінку.

— Заходь,— сказав він,— нас можуть побачити, а тобі воно ні до чого. Сама знаєш.

— За годину,— сказала дівчина,— я сидітиму в поїзді, ось... ось квиток —"туди", а "назад" немає.— Дівчина підняла догори рудий залізничний квиток. Пауль кивнув головою, і вона— сховала квиток у кишеню плаща.— У вагоні я скину плащ і їхатиму просто в светрі, розумієш?

Він знов кивнув головою.

— Година — це багато часу. Чи знаєш ти, що таке гріх? Смерть? Смертельний гріх?

— Колись,— сказала вона,— домагався аптекар... І вчитель, той, що читає у вас історію.

— Дренш?

— Так, він... Я знаю, чого вони хочуть, але не розумію, що означають ті слова, які від них чуєш. Я знаю, що таке гріх, але не розумію цього, так, як і тих слів, що їх вигукують мені навздогін хлопці, коли я потемки сама собі вертаюся додому; вони гукають мені хтозна-що з під'їздів, з вікон або й з машин. Я знаю ці слова, але не розумію їх. А ти розумієш?

— Розумію.

— То що ж воно таке? — спитала дівчина.— Воно тебе мучить?

— Мучить,— відказав він.— Дуже.

— І зараз теж?

— Так,— сказав він.— А тебе не мучить?

— Ні,— відповіла вона,— мене це не мучить... Мені тільки прикро, що воно існує й що інші чогось від мене хочуть... і що вигукують мені навздогін. Скажи, чого ти надумав застрелитися? Через це?

— Так,— сказав він,— тільки через це. Пам'ятаєш? Як це там?.. "Те, що ти зв'яжеш на землі, буде зв'язане й на небі".

— Пам'ятаю,— відповіла вона.— Іноді я лишалася на уроках релігії в класі разом з усіма.

— Он як,— сказав він,— то тоді ти, може, знаєш, що таке гріх? Смерть?

— Знаю,— мовила вона,— а ти справді в це віриш?

— Вірю.

— В усе?

— В усе.

— Ти знаєш, я в це не вірю... Але я певна, що найтяжчий гріх — застрелити себе чи... Я це чула,— сказала вона голосніше,— на власні вуха.— Вона лівою рукою смикнула себе за вухо, а правою й досі придержувала плаща,— на власні вуха чула, як священик сказав: "Не можна кидати господові під ноги божий дар — життя".

— "Дар життя",— перекривив він.— І ніяких ніг господь не має.

— Не має? — тихо перепитала вона.— Не має ніг? І ніхто не прибивав їх до хреста цвяхами?

Він помовчав, почервонів, а тоді сказав:

— Я й забув...

— Отак,— мовила вона,— якщо ти віриш в усе не на словах, а справді, як сам кажеш, то мусиш і в це вірити. Віриш ти в це?

— У що?

— У те, що не можна збавляти собі віку.

— Ат,— сказав він і підняв пістолета вгору.

— Слухай,— сказала вона,— сховай його. Не роби дурниць. Сховай, будь ласка.

Він запхнув пістолета в праву кишеню штанів, сягнув рукою в ліву й витяг патрони. Тьмяні, без блиску, три обойми лежали в нього на долоні.

— Повинно вистачити,— сказав він.

— Стріляй у щось інше,— сказала дівчина,— ось хоч би...— Вона обернулась, поглянула на будинок його батька, зазирнула у відчинене вікно.—...Ось хоч би в тенісні м'ячі.

Його обличчя зашарілося — наче аж потемніло, руки безвладно опустилися, патрони впали додолу.

— Звідки ти знаєш?..— промимрив він.

— Що — знаю?

Він нахилився, підняв з підлоги обойми і обережно засунув назад патрон, що випав з однієї; тоді глянув у вікно, на свій будинок, освітлений сонцем: білі й тверді, лежали там у коробці тенісні м'ячі.

А тут, у цій кухні, пахло купіллю, милом, пахло злагодою і свіжим хлібом, пирогами; на столі лежали червонобокі яблука, газета й півогірка, ясно-зеленого в осередку, темного й твердого біля шкірки.

— Я знаю й те,— сказала дівчина,— як вони поборювали гріх. Чула колись.

Хто?

— Ваші святі. Священик розповідав: вони бичували себе, постували й молилися, та ніхто з них себе не вбивав.

Вона повернулась обличчям до хлопця й злякалася: ні, ні, я не твій Єрусалим.

— Вони мали не чотирнадцять років,— сказав хлопець,— і не п'ятнадцять.

— Всяк було,— не поступалася вона.

— Ні,— сказав він,— ні, не так, майже всі вони спершу нагрішили, а вже потім стали праведниками.

Він підступив ближче до дівчини — ішов, тулячись спиною до підвіконня, щоб її не зачепити.

— Брешеш,— сказала вона,— декотрі зовсім не грішили... та я ж в усе це й не вірю... хіба що в матір божу.

— "Хіба що",— зневажливо мовив він.— Але ж то — мати божа.

Він поглянув дівчині в обличчя, тоді відвернувся й тихо мовив:

— Пробач... Еге ж, я вже пробував, молився.

— І постував?

— Ат,— сказав він,— що таке "постував"? Мені взагалі байдуже про їжу.

— Але ж ти не постував... І не бичував себе... Я постувала б, я бичувала б себе, якби вірила.

— Слухай,,.— тихо озвався він.— Скажи, тебе це справді не мучить?

— Ні,— відповіла вона,— мене не тягне щось таке зробити, щось побачити, сказати щось... А тебе — тягне?

— Так.

— Шкода,— сказала вона,— що ти такий ревний католик.

— Чому шкода?

— Я показала б тобі свої груди. Залюбки показала б... тобі... В усіх тільки й балачок що про це, хлоп'ячня вигукує навздогін мені всячину, але ніхто ніколи їх не бачив.

— Ніхто?

— Ніхто,— сказала вона,— ніколи.

— Покажи мені це.— мовив він.

— Тепер уже не буде так, як тоді, пригадуєш?

— Пригадую,— сказав він

— Тобі тоді перепало?

— Ні, тільки мати зчинила таку бучу. Вона була просто не при собі й скрізь про це розповідала. А мені зовсім не перепало. Я б і забув усе. Покажи,— сказав він.

Коси в неї були гладенькі й цупкі, навдивовижу, він гадав, що вони в неї м'якенькі, а вони були такі, якими він уявляв собі нитки зі скла.

— Не тут,— сказала дівчина.

Вона тепер посувала його вперед, дуже повільно, бо він не випускав із рук її голови, пильно вдивляючись їй в обличчя,— отак, мовби в химерному, ними ж таки створеному танку, обоє пройшли від розчинених дверей веранди через усю кухню,— здавалося, він стояв у неї на передках червичків, і вона, ступаючи, щоразу трішки його піднімала.

Вона відчинила двері кухні, пронесла його через передпокій і розчинила двері своєї кімнати.

— Тут,— сказала вона,— у мене в кімнаті, не там.

— Мірцова,— прошепотів він.

— Звідки ти таке взяв? Моє прізвище Мірцов, а ім'я — Катаріна.

— Тебе всі так звуть і я так звик. Тепер покажи це.— Він почервонів, бо знову сказав "це", замість сказати "їх".

— Дуже шкода,— мовила дівчина,— що для тебе воно гріх.

— Я хочу побачити це,— сказав він.

— Нікому,— мовила вона,— нікому не треба розказувати.

— Ні.

— Обіцяєш?

— Обіцяю... Та одній людині я мушу сказати.

— Кому?

— Подумай,— тихо сказав він,— подумай-но, ти ж знаєш. Дівчина прикусила губу,— плаща вона й досі так само

стягала на грудях,— замислено подивилася на нього й мовила:

— Звісно, йому ти можеш сказати, але більш нікому.

— Нікому,— пообіцяв він.— Покажи.

Якщо вона засміється чи захихотить, подумав він, я вистрелю; та дівчина не сміялася, вона й не думала сміятися — вона тремтіла й, коли спробувала розстебнути ґудзика, руки її не слухалися, пальці в неї були холодні, наче крига, й негнучкі.

— Іди сюди,— сказав він тихо й лагідно,— дай я.

Руки в нього були спокійні, страх його гніздився глибше, ніж у неї, десь аж у ногах, йому здавалося, що ноги під ним гнуться, мов гумові, й що він ось-ось упаде. Правою рукою він розстібав ґудзики, лівою гладив дівчину по косах, немовби втішав.

Сльози в неї полилися несподівано, без жодного попередження,— побігли по щоках без найменшого звуку чи гримаси.

— Чого ти плачеш?

— Мені страшно,— сказала вона,— а тобі ні?

— Мені теж,— відповів він,— мені теж страшно.

Він тепер так хвилювався, що останнього ґудзика трохи не відірвав, і глибоко зітхнув, коли побачив груди Мірцової; йому було страшно — він боявся, що відчує огиду, боявся тієї миті, коли муситиме з чемності лицемірити, щоб приховати огиду, та він не відчув огиди й не мав чого приховувати. Він зітхнув ще раз. Так само раптово, як з'явилися, висохли сльози на очах у дівчини. Вона напружено вдивлялася в нього, вбирала в себе кожен порух його обличчя, вираз його очей — все-все, і вже тепер знала, що колись, через багато років, буде йому вдячна, що саме він оце розстебнув ґудзики в неї на блузці.

Він дивився й дивився, але не торкався до неї, тільки хитав головою, — і раптом засміявся.

— Чого ти,— спитала вона,— і мені теж можна сміятися?

— Авжеж,— сказав він, і вона й собі засміялася.

— Це дуже гарне,— мовив він і знову засоромився, бо сказав "це", замість "вони", та він негоден був вимовити цього "вони".

— Застебни вже,— сказала вона.

— Ні,— сказав він,— застебни сама, тільки постривай ще хвилинку.

Було тихо, сонце яскраво світило крізь жовту, в зелені смуги штору. Темні смуги лежали й на обличчях дітей. У чотирнадцять років, думав хлопець, ще не можна одружитися.

— Я вже застебну,— сказала дівчина.

— Так,— сказав він,— застебни.

Та ще на мить він притримав її руки, і дівчина подивилася на нього й голосно засміялася.

— А ти чого смієшся?

— Я така рада, а ти?

— І я,— сказав він,— я радий, що це таке гарне.

Він пустив п руки, трохи відступив і, коли вона почала застібати блузку, відвернувся.

Він обійшов стіл і задивився на відчинену валізу, що стояла на ліжку: светри були складені стосиком, білизна розсортована по целофанових торбинках, постіль з ліжка вже прибрали — валіза стояла на блакитному матраці.

— То ти справді їдеш? — спитав він.

— їду.

Він рушив далі, зазирнув у відчинену шафу, там висіли вішалки вже без одежі, тільки на одній зачепилася червона стрічка. Він причинив дверцята шафи, поглянув на книжкову полицю над ліжком, там лежав

тільки аркушик старої вимочки та стояла прихилена до стіни брошура "Що потрібно знати про виноградарство".

Озирнувшись, він побачив, що її плащ лежить на підлозі, підняв його, кинув на стіл і вибіг з кімнати.

Дівчина з бінoклем у руці стояла на дверях кухні і, коли він поклав руку їй на плече, здригнулася, впустила бінокля й злякано подивилася на хлопця.

— Іди вже,— сказала вона,— тобі треба вже йти.

— Я хочу подивитися ще раз.

— Ні, змагання ось-ось закінчаться, і мати з хвилини на хвилину має прийти, щоб відвезти мене на вокзал, на поїзд. Ти ж знаєш, що буде, коли хтось застане тебе тут.

Він мовчав, не приймаючи руки з її плеча. Вона миттю випручалась, оббігла стіл, дістала з шухляди ножа, відрізала шматочок огірка, надкусила й поклала ножа в шухляду.

— Іди,— сказала вона,— якщо ти довше отак на мене витріщатимешся, то станеш схожий на аптекаря або на отого Дренша.

— Цить,— сказав він, несподівано підступив до неї зовсім близько й ухопив за плече; вона поглянула на нього з подивом, через його лікоть піднесла собі до губів огірок і всміхнулася.

— Невже ти не розумієш,— мовила вона,— я була така рада.

Він похнюпився, пустив її руку, рушив до веранди, скочив на поруччя й гукнув: Дай руку!

Вона засміялася, підбігла до нього, поклала огірок на поруччя, обхопила обома руками його руку і, впершись колінь ми в стінку веранди, тримала його, поки він помалу спускав ся на дах альтанки.

Хтось нас неодмінно бачив, сказав він. Авжеж,— мовила вона,— можна пускати? Зачекай. Коли ти повернешся з Відня? Скоро,— сказала вона.— Приїхати скоро? Він уже стояв обома ногами на даху. — Тепер можна пускати,— сказав він. Та вона не пускала, вона засміялася:

— Я приїду скоро. Коли приїхати?

— Тоді, як мені можна буде побачити це знову

— Може, й не так скоро.

— Коли?

— Не знаю,— відповіла вона, замислено дивлячись на нього.— Спершу ти був наче вві сні, а тоді враз став майже як аптекар; я не хочу, щоб ти був схожий на нього й чинив смертні гріхи й був ними зв'язаний.

— Тепер пускай,— сказав він.— Або витягни мене знову нагору.

Вона засміялася, пустила його руку, взяла з поруччя веран ди огірок і знову трохи надкусила.

— Мені таки треба у віщось стрельнути,— сказав він.

— Не стріляй тільки ні в що живе,— мовила вона.— Стрі ляй у тенісні м'ячі або... або в банки з варенням.

— Звідки ти знаєш про банки?

— Я не знаю,— сказала вона,— чогось спало на думку, що в банки з варенням чудово стріляти. Дзенькіт скла, бризки... Стривай,— мовила вона квапливо, коли він уже відвернувся й налагодився злазити; він знов обернувся й поважно глянув на неї.— Ти міг би,— тихо вела вона далі,— стати коло шлагбаума, біля водокачки, знаєш?.. І вистрелити, коли тудою проїжджатиме мій поїзд. Я виглядатиму з вікна й махатиму рукою.

— Авжеж,— сказав він,— я так і зроблю. Коли відходить твій поїзд?

— О сьомій десять,— мовила вона, о сьомій тринадцять він буде біля шлагбаума. і

— Ну то я встигну,— сказав він.— До побачення. Ти при їдеш?

— Приїду,— відповіла вона,— неодмінно.— Й, закусивши губу, замовкла. Тоді стиха проказала вдруге: — Приїду

Вона дивилася, як він спускався, тримаючись за флюгер, поки став ногами на першу жердину альтанки. Аж ось він перебіг моріжок, вискочив на терасу, вліз у будинок, вона побачила, як він переступив латунну смужку порога, взяв коробку з тенісними м'ячами, вернувся на терасу, а далі почула, як рипить під ногами в нього жорства, коли він з коробкою під пахвою біг повз гараж на вулицю.

Може ж, він не забуде обернутися й помахати рукою подумала вона. І ось він уже спинився на розі гаража, помахав рукою, витяг з кишені пістолета, притиснув дулом до коробки, а потім ще раз махнув рукою, кинувся бігти й зник за рогом.

Вона знову звернула бінокль у небо, вирізуючи сині кружальця, медалі з блакиті небес: Ренанія й Германія, берег річки з прапором змагань, дужка обрію із зеленавої річки з цятками червоних прапорців.

Мої коси чудово тріскотітимуть, думала вона, вони вже тріскотіли, коли він їх гладив. У Відні також є виноградники. Виноградники, ясно-зелені кислі бубки, листя, яким ці гладуни вквітчують свої лисини, щоб бути схожими на цього... о господи!.. Бахуса.

Вона обдивилася в бінокль усі вулиці, в які лише могла сягнути; вулиці були безлюдні, скрізь самі тільки припарковані машини; візок морозивника ще стояв там-таки, на майдані; Пауля вона не побачила ніде; я стану, думала вона, всміхаючись і знов переводячи бінокля на річку, я таки стану твоїм Єрусалимом.

Вона не обернулась, коли мати відімкнула вхідні двері й зайшла до передпокою. Вже за чверть сьома, думала дівчина, може ж, він устигне на сьому тринадцять до шлагбаума. Вона чула, як клацнув замок валізи й повернувся в ньому невеличкий ключик, чула тверді кроки й здригнулася, коли на плечі їй ліг плащ; мати не прийняла рук із плечей дочки.

— Гроші взяла?

— Так.

— Квиток?

— Так.

— Бутерброди?

— Так.

— Валізу як слід спакувала?

— Так.

— Нічого не— забула?

— Ні.

— Нікому нічого не сказала?

— Ні.

— Адресу у Відні пам'ятаєш?

— Так.

— Телефон?

— Так.

Коротка пауза була похмура, моторошна; материні долоні ковзнули з її плечей нижче, на руки.

— Я подумала, що краще мені не бути з тобою в ці останні години. Так легше, я вже знаю. Мені не раз на віку доводилося прощатись... І добре, що я тебе замкнула, ти ж знаєш.

— Еге ж, добре, я знаю.

— Тоді ходімо...— Вона відвернулася.

Було прикро бачити, що мати плаче,— так, мовби перед тобою несподівано заплакав пам'ятник, майже так; мати ще вродлива, тільки врода її якась понура, непривітна. Мов чорний ореол, матір повиває минуле. З незвичних слів сплітається легенда колишнього материного життя: Москва... Комунізм.. Червона сестриця... Росіянин на прізвище Мірцов; далі втрата віри, втеча, а догмати втраченої віри все снуються в

голові, наче на ткацькому верстаті, шпулі якого ще крутяться, хоч на них уже давно немає пряжі; тчуться мудровані візерунки з порожнечі, з нічого, реальним тут є тільки шум, марна робота механізму; аби лише був хоч один із антиподів: Дульгес або хтось із "батьків міста", священик чи котра з учительок або черниць,— враз почина лася дискусія; коли заплющиш очі, може здатись, ніби чуєш монотонну поганську молитву, звук невгавного млинка, що лопотить на вітрі; таку, як оце тепер, матір можна було бачити лише вряди-годи, після келишка-двох вина, тоді всі казали: "Ох, та вона ж така, як і була, щира цішбруннка!"

Добре, що мати закурила; сльози, які спадали на сигарету, сльози поза хмаринкою диму здавалися ніби не зовсім справжніми, скоріше, вдаваними, хоч мати ніколи б не вдавала сліз.

— Колись я їм за це віддячу,— сказала вона,— мені так тяжко, що ти мусиш їхати. І що я мушу скоритись.

То їдьмо обидві.

— Ні, ні... ти повернешся, за рік чи, може, за два ти повернешся додому. Ніколи не роби того, що вони про тебе вигадують. Не роби. А тепер ходімо.

Дівчина встромила руки в рукава плаща, застебнулася, помацала, чи є в кишені квиток, гаманчик, і метнулася до своєї кімнати по валізу; але мати похитала головою й не дозволила дочці її нести.

— Я сама,— сказала вона,— і мерщій, час іти.

На сходах стояла задуха, з підвалу тхнуло вином, там аптекар розливав його в пляшки; кислий дух вина, здавалося, дуже пасував до блякло-фіолетових шпалер.

Вузенькі вулички, тьмяні ковбані вікон, під'їзди, звідки їй гукали те, чого вона не розуміла. Швидше! Гамір, що долинав з берега річки, став гучніший, загурчали двигуни автомобілів — регата скінчилася. Швидше.

Залізничник біля входу на перон був з матір'ю на "ти":

— А, Кете! Проходь без перонного

Якийсь п'яний, заточуючись, чвалав темним підземним переходом, щось голосно варнякав і врешті брязнув повною пляшкою вина у вогку чорну стіну; задзвеніли скалки скла, і в ніздрі дівчині знов ударив дух вина. Поїзд уже підійшов до перону, мати всунула валізу у двері вагона.

— Ніколи не роби того, що вони про тебе вигадують, ніколи.

Як добре, що їхнє прощання не затягнеться, залишилась одна-єдина хвилина, але їм вона здалася дуже довгою, довшою, ніж уся друга половина того дня.

— Ти, мабуть, узяла б із собою бінокля? Надіслати його тобі?

— Так, надішли. Ох, мамо...

— Ну що?

— Я ж його майже не знаю.

— О, він симпатичний, і радий, що ти житимеш у нього. І він ніколи не вірив у тих богів, у яких вірила я.

— І вина він не п'є?

— Де там, і не показуй... І в нього є гроші, він там чимсь торгує.

— Чим?

— Я й не знаю гаразд, певне, одягом абощо. Він тобі сподобається.

Вони не поцілувались. Пам'ятників не цілуватимеш, навіть якщо вони плачуть. Так і не озирнувшись, мати зникла в підземному переході — втілене горе, людина, закам'яніла в переживанні власних помилок; увечері, якщо Дульгес сидітиме на кухні, млинок знов залопотить — мати виголосить монолог: "Хіба сльози не є, власне, пережитком буржуазної сентиментальності? Невже ж і в безкласовому суспільстві будуть сльози?"

Поїзд поминув школу, плавальний басейн, проїхав попід невеличким мостом, понад довгим-довгим пасмом виноградників і лісу... Аж ось біля шлагбаума, що перегородив дорогу коло водокачки, вона побачила обох хлопців, почула звук пострілу, вгледіла чорний пістолет у Пауля в руці й вигукнула: "Єрусалим! Єрусалим!", і потім ще раз гукнула те ж таки, хоч уже й не бачила хлопців. Вона втерла сльози рукавом, узяла валізу й, заточуючись пройшла у вагон. Я не скидатиму плаща подумала вона, ще не скидатиму.

— Що вона гукала? — спитав Гриф.

— Хіба ти не дочув?

— Ні, а ти? Скажи, що?

— "Єрусалим",— тихо сказав Пауль.— Вона гукала "Єрусалим", як поїзд уже й минув нас. Ходімо.

Він розчаровано подивився на пістолет, якого держав тепер дулом донизу, поклавши великий палець на запобіжник. Він собі гадав, що постріл гримне куди гучніше й з пістолета піде дим, був майже певен, що дим піде й він проведе поїзд із димучим пістолетом у руці; та дим не

йшов, пістолет навіть не нагрівся,— хлопець злегенька провів по ложу вказівним пальцем.

— Ходімо,— сказав він.

Єрусалим, міркував він, я добре чув, та не знаю, що вона мала на думці.

Вони звернули з дороги й подалися вздовж залізничної колії, Гриф — із прихопленою з дому банкою повидла під пахвою, Пауль — з опущеним донизу пістолетом у руці вступивши в зеленаву сутінь лісу, вони раптом подивилися один на одного.

— Ти все-таки не передумав?

— Знаєш,— сказав Пауль,— треба...— він почервонів, відвернувся.— Ти розклав м'ячі на деревині?

— Розклав,— сказав Гриф.— Вони все скочувалися додолу, та потім я знайшов у корі заглибину.

— На якій відстані один він одного?

— В долоню завширшки, так, як ти сказав...— Слухай,— мовив він тихіше й зупинився.— Я не можу вернутись додому, не можу ніяк. До тієї кімнати. Розумієш, до тієї кімнати я не можу повернутися.— Він переклав банку з повидлом у другу руку і вхопив Пауля, що мав був рушати далі, за рукав куртки.— Не можу.

— Ще б пак,— сказав Пауль,— до тієї кімнати і я не вернувся б.

Мати змусить мене прибирати. Ні, я не зможу лазити по підлозі, витирати стіни, книжки, все чистісінько. А вона стоятиме над душею.

— Ні, ти не зможеш. Ходімо!

— Що мені робити?

Стривай, спершу постріляємо. Гайда!

Вони пішли далі, час від часу повертаючи один до одного свої зелені в лісовому присмерку обличчя, Гриф — перелякане, Пауль — усміхнене.

— Застрель мене,— сказав Гриф,— слухай, застрель.

— Ти з глузду з'їхав,— мовив Пауль, закусив губу, звів пістолета й націлився у Грифа; той пригнувся, тихо заскімлив, і Пауль сказав: — Бач, ти трохи-трохи не зарепетував, а він, між іншим, на запобіжнику.

Коли вони вийшли на галявину, Пауль наставив ліву долоню до очей і, примруживши, глянув на тенісні м'ячі, викладені рядочком на поваленому дереві; три м'ячі були ще ніби й неторкані, білі й волохаті, мов ягнячий смушок, решта вже замурзалися об лісову землю.

— Піди,— сказав Пауль,— постав банку між третім і четвертим м'ячем.

Гриф поплентався через галявину й примостив банку за м'ячами — криво, так, що вона, здавалося, ось-ось перекинеться назад.

— М'ячі дуже густо розкладені, банка ніяк не влазить.

— Тікай звідти,— сказав Пауль,— я стріляю. Йди до мене.

Він зачекав, поки Гриф став поряд у затінку, звів пістолета, націлився, натиснув на курок і, зляканий луною першого пострілу, став несамовито бабахкати раз за разом, поки вистріляв усі патрони; гучна

луна двох останніх пострілів відбилася з глибини лісу, коли хлопець давно скінчив стрілянину. М'ячі лежали, як і перед тим, навіть банка з повидлом стояла цілісінька. Зробилося тихо-тихо, тільки легкий дух пороху нагадував про постріли... Л Пауль усе стояв з піднятим пістолетом у руці, наче надумав простояти так довіку. Він був блідий, у нього аж кров холонула в жилах від невдачі, у вухах гучно дзвеніла давно завмерла луна — різкий, сухий гавкіт залишився в пам'яті і озивався знов і знов. Хлопець заплющив очі, потім розплющив. М'ячі лежали, як і перед тим, навіть банка з повидлом була цілісінька.

Він опустив руку так поволі, наче вернув її до себе з далекої далечіні, й помацав дуло пістолета: цим разом воно бодай трохи нагрілося. Нігтем великого пальця Пауль висмикнув обойму, вклав нову й узяв пістолета на запобіжник.

— Ану лишень! — тихо мовив він.— Тепер твоя черга. Він тицьнув Грифові в руку пістолета, показав, як зводити

курок, відступив у затінок і, намагаючись перебороти глибоке розчарування, подумав: може ж, хоч ти влучиш, може, хоч ти. Гриф скинув руку з II¡стOw^етом догори і став повільно опускати, цілячись,— це він десь вичитав, подумав Пауль, по ньому видно, що вичитав; і стріляв Гриф з паузами: пальнув раз і замовк; м'ячі лежали, як і перед тим, нерушена стояла банка; тоді Гриф вистрелив тричі поспіль — і луна тричі озвалася в хлопців у вухах. Сірий стовбур поваленого дерева з шістьма тенісними м'ячами й банкою сливового повидла лежав перед ними химерним невразливим натюрмортом.

Тільки луна йшла в лісі та злегка тхнуло порохом; і Гриф похитавши головою, віддав пістолета Паулеві.

— Один постріл ще за мною,— сказав Пауль,— бо першо го разу я вистрелив у повітря... Тоді кожному припадає вистрелити ще двічі, й один постріл залишається в запасі.

Цим разом він цілився довго, хоч добре знав, що не влучить, і справді не влучив; кволо й самотньо озвалася луна його пострілу, влетіла червоною цяткою в його свідомість, покружляла й знову вилетіла; віддаючи пістолета Грифові він був спокійний.

Гриф похитав головою:

— Дуже дрібні цілі, треба знайти більші, може, вокзальний годинник чи рекламу "Пиво зброярів".

— А де вона?

— На розі будинку навпроти вокзалу, там, де живе Дренш.

— А може б, у вікно чи в самовар у нас дома. Ми неодмінно мусимо у щось та влучити. Невже ти справді влучив із отого свого пістолета сім разів з восьми в консервну бляшанку з відстані тридцяти метрів?

— Ні,— сказав Гриф,— я й не стріляв, я взагалі досі ніколи не стріляв.

Він підійшов до поваленого дерева й підбив правою ногою тенісні м'ячі й банку з повидлом; м'ячі покотилися в траву банка з'їхала й застрягла у вогкій, не поросліій зіллям лісовій землі, що залишилася в густому затінку гілля званого дерева. Гриф ухопив банку й хотів був торохнути нею об стовбур, але Пауль придержав його руку, забрав банку й поставив на землю.

— Облиш, будь ласка,— сказав він,— облиш, я вже не можу на неї дивитися. Нехай стоїть, нехай обросте травою, густо-густо...

І він уявив собі, як трава росте й росте, аж поки сховає банку; звірі обнюхують горбок, ціла купа грибів виростає зверху, а він приходить через кілька років до лісу гуляти й бачить: пістолет у банці зовсім

заіржавів, повидло заграло й узялося пліснявою... Він узяв банку, поклав у яму край галявини й ногами нагорнув на неї м'якої землі.

Облиш її,— сказав він тихю,— і м'ячі, нехай собі... Ми ні в що не влучили.

— Брехня,— мовив Гриф,— усе брехня.

— Авжеж, усе,— сказав Пауль, але, ставлячи пістолета на запобіжник і запихаючи в кишеню, він шепотів: —Єруса лим! Єрусалим!

Звідки ти довідався, що вона виїжджає? Зустрів її матір, як ішов до тебе.

— Але ж вона вернеться?

— Ні, вже не вернеться.

Гриф знову вийшов на галявину й підбив ногою тенісні м'ячі. Два м'ячі білими клубочками нечутно сховалися в лісовому затінку.

— Іди сюди,— сказав він,— бачиш, ми занадто високо ці лилися.

Пауль повільно підійшов до нього, побачив кущ ожини, обчухраний пострілом, ялину, подовбану кулями, свіжу живицю на ній, збиту гілляку.

Ходімо,— сказав він,— стрілятимемо в ту рекламу — "Пиво зброярів", вона ж така завбільшки, як колесо ва говоза.

— Я не вернуся до міста,— сказав Гриф,— ніколи не вернуся, поїду — до Любека, в мене вже квиток у кишені. Сюди я більш не приїду.

Вони повагом простували тією ж дорогою, що нею йшли до лісу, минули шлагбаум, довгу смугу виноградників, школу. Ніде вже не було видно машин, з міста долинала музика. Хлопці повидиралися на обидві кам'яні ворітниці цвинтарної брами й, сидячи на однаковій висоті, за три метри один від одного, закурили.

— Вшановують переможців,— сказав Гриф.— Бал, на головах вінки з виноградного листя. А онде й реклама "Пиво зброярів" на Дреншевім будинку.

— У неї я влучу,— сказав Пауль,— ти не йдеш зі мною?

— Ні, я побуду тут, почекаю, поки ти її зіб'єш. А тоді піду собі помалу в Дрешенбрунн, сяду на поїзд і поїду до Любека Там купатимусь, досхочу плаватиму в солоній воді, й, може, на моє щастя, на морі здійметься шторм, високі хвилі, гори солоної води.

Вони мовчки курили, час від часу перезираючись, усміхались один одному й дослухалися до гомону міста, що все наростав.

— Копита справді аж так тупотіли? — спитав Гриф

— Ні,— сказав Пауль,— ні, там був одненький коник, і копита в нього просто клацали... А як твої лососі?

— Я їх ніколи й не бачив.

Вони всміхнулись один одному й надовго змовкли.

— Оце зараз батько стоїть перед шафою,— озвався перегодом Пауль,— а мати стелить клейонку на стіл; ось він відімкнув шухляду, може, навіть помітив подряпину від викрутки,— вона була в мене спричинила,— та ні, він нічого не помітив, у тому кутку зараз темно; він відсуває шухляду й торопіє, бо чекові книжки й копії рахунків лежать не

так, як він був їх поскладав... Він занепокоївся, гримає на матір, повикидав увесь мотлох на підлогу, перекидає все в шухляді... О, оце зараз, саме зараз...— Він поглянув на годинник на фасаді церкви: велика стрілка якраз пересунулась на "десять", а мала непорушно зупинилась перед "вісімкою".— Колись,— вів далі Пауль,— він так швидко чистив пістолета — був чемпіоном дивізії, за три хвилини встигав розібрати пістолета, почистити й знову скласти... Дома батько завжди загадував мені стояти біля нього й фіксувати час; і ніколи він не витрачав більше як три хвилини.— Хлопець кинув недокурка на дорогу й задивився на церковний годинник.— Рівно за десять хвилин до восьмої він завжди закінчував, мив руки — і о восьмій уже сидів у своїй пивниці. — Пауль скочив з ворітниці, простяг Грифові руку й спитав: — Коли ми тепер побачимося?

— Не скоро,— сказав Гриф,— проте колись же я та повернуся. У дядька я працюватиму, розчинятиму й солитиму рибу. Там дівчата завжди сміються, а ввечері ходять у кіно Може, вони не хихочуть по-дурному, а мабуть, що ні. У них руки білі-білісінькі, й самі вони гарненькі. Як я був маленький, вони завжди пхали мені до рота шоколад, але тепер я не маленький. Не можу я,— провадив він трохи тихіше, — ро зумієш, ну ніяк не можу повернутися до тієї кімнати. Во на ж стоятиме над душею, поки я геть-чисто все поприбн раю. У тебе є гроші?

— Так, мені вже віддали мої кишенькові гроші на всі канікули. Дати тобі?

— Еге ж, дай трохи, я тобі потім надішлю.

Пауль розстебнув гаманця, перелічив дрібні, розкрив ки шеньку з банкнотами.

— Тут усі мої гроші для Цаллігкофена. Я дам тобі вісім надцять марок. Дати?

— Давай,— відповів Гриф, узяв банкноти й дрібняки, запхнув усе до кишені штанів.— Я тут зачекаю,— сказав він,— аж поки почую й побачу, як ти зіб'єш рекламу пива зброярів; стріляй швидко, випусти відразу всі патрони. Як я сам усе побачу й почую, то піду собі помалу до Дрешен-брунна й сяду на найближчий поїзд. Тільки не кажи нікому, де я.

— Не скажу,— пообіцяв Пауль.

Він помчав, навсібіч підкидаючи дрібні камінчики, а коли біг підземним переходом, загорлав щосили, аби почути оглушливу луну власного голосу; вже аж біля вокзального муру, неподалік від пивнички в будинку Дренша, він пішов повільніше й дедалі стишував ходу; одного разу озирнувся, проте цвинтарної брами звідтіля не було видно, лише великий чорний хрест у центрі кладовища та білі надгробки за ним; що ближче хлопець підходив до вокзалу, то більше рядів могил поза хрестом ставало видно: два... три... п'ять... Аж ось і брама, і Гриф ще сидить на ворітниці. Пауль неквапом перейшов привокзальний майдан; серце калатало в грудях, але він знав, що не від страху, а скоріше з радості; він залюбки випустив би всі патрони в повітря, вигукуючи: "Єрусалим!"; йому було наче аж шкода великої круглої реклами "Пиво зброярів", на якій дві схрещені шаблі ніби захищали кухоль пива з піною, що бігла через вінця.

Я мушу влучити, подумав він, ще не витягши з кишені пістолета, мушу. Минувши кілька будинків, він позадкував до відчинених дверей різниці й трохи-трохи не наступив на руку якійсь жінці, що домивала викладену плитами підлогу коридора.

— Геть звідсіля, лобуряко! — визвірилася вона з напівтемряви коридора,— щезни з очей!

— Пробачте,— сказав Пауль і став біля дверей знадвору. Змилини текли попід його ногами тротуаром у риштак.

Звідси буде найкраще, думав він, вона висить просто переді мною, кругла, як повний місяць, і я в неї влучу. Він витяг з кишені пістолета, звів курок і, перше ніж підняти зброю й націлитись, усміхнувся; він тепер не відчував бажання розтрощити щось, та вистрелити мусив: бувають хвилини, коли відступити вже не можна; якщо він тепер не вистрелить, Гриф не поїде до Любека, не побачить білих рук гарненьких робітниць і ніколи не піде з котроюсь у кіно. Господи, думав він, може ж, таки я стою не задалеко, я мушу влучити, мушу; та він уже влучив, брязкіт розбитого скла пролунав чи не гучніше від самого пострілу. Спершу з реклами вилетів круглий уламок — кухоль з пивом, тоді обидві шаблі; він бачив, як із стіни будинку маленькими курними хмарками відскакує тиньк, бачив залізний обруч, на якому трималася світна реклама, понад краєм його самот німи китицями метлялися скалки скла.

Найдужче врізався йому в мозок лемент жінки-прибираль ниці, що вискочила на тротуар, тоді кинулася назад у тьмя ний коридор і закричала ще пронизливіше; кричали якісь чоловіки, надбігли люди з вокзалу, щоправда, всього кілька душ; повискакувало на вулицю багато завсідників пивниці. Вгорі відчинилося вікно, й звідти на мить вистромилася голова Дренша. Проте ніхто не наважився підійти до хлопця ближче, бо в нього й досі був у руці пістолет. Підвівши очі, Пауль глянув у бік кладовища: Грифа там уже не було видно.

Минуло хтозна-скільки часу, перше ніж хтось підійшов до Пауля й забрав у нього пістолета. До тієї миті хлопець устиг чимало передумати. Батько оце вже десять хвилин гримає на весь будинок, звинувачує в усьому, матір, яка давно вже знає що я виліз на веранду до Катаріни, та й усім це вже давно відомо, і ніхто з них, поки й житиме, не зрозуміє, як я міг таке зробити і як міг зробити оте друге — стріляти в світну рекламу. Може, краще було б мені вистрелити в Дреншеве вікно. І він подумав: може б, таки піти до сповіді. Але тепер мене вже не пустять, та й пізно, восьма година, а після восьмої до сповіді не можна. Ягнятко не напилося моєї крові, подумав він. Ох, ягнятку!

Все скінчилось кількома скалками скла, але я бачив груди Катаріни. Вона повернеться, і в батька тепер нарешті з'явиться справжня причина почистити пістолета.

Він устиг навіть подумати про Грифа, що простував зараз до Дрешенбрунна через пагорби, порослі виноградниками. Згадалися йому й тенісні м'ячі, й банка з повидлом — ніби вона вже давно заросла травою.

Довкола нього, на чималій відстані, купчилася вже ціла юрма людей. Дренш, зіпершись на лікті, визирав із вікна з люлькою в зубах. Ніколи я не буду на нього схожий, подумав Пауль, ніколи в світі. У школі в Дренша з язика не сходив Тірпіц. "Щодо Тірпіца вчинено несправедливість. Історична наука ще віддасть належне Тірпіцові. Безсторонні дослідники вже працюють над тим, щоб відновити істину про Тірпіца". Тірпіц? Аякже, Тірпіц.

Іззаду, подумав він, та я й сам мав би знати, що вони підкрадуться ззаду. За мить перед тим, як поліцай схопив його, Пауль встиг відчути дух мундира: спершу війнуло бензином, яким виводять плями, тоді димом з грубки, тоді...

— Де ти живеш, шибенику? — спитав поліцай. Де я живу?

Пауль поглянув на нього. Він знав цього поліцая, і той напевне ж, знав його: поліцай щоразу продовжував батькове посвідчення на право мати зброю, завжди був привітний, перше ніж узяти від батька сигару, тричі відмовлявся. Та й тепер він обходився з хлопцем досить поблажливо й три мав його не дуже міцно. Атож, де ти живеш?

Я живу в Долині Тупоту Копит,— сказав Пауль.

Неправда! — гукнула жінка, що прибирала в коридорі. Я ж його знаю, це син...

Так, так, — перехопив поліцай,— мені відомо це Ході мо, сказав він до Пауля,— я відведу тебе додому.

Я живу в Єрусалимі,— сказав Пауль.

Кинь уже ці дурниці, — сказав поліцай — і йди

Гаразд,— сказав Пауль,— кину. Люди мовчали, коли він попереду поліцая проходив повз них темною вулицею. Хлопець був немов сліпий: очі дивили ся в одну цятку, проте він, здавалось, нічогісінько не бачив довкола; бачив він лише одне: згорнуту вечірню газету в кишені поліцая. І зміг прочитати в першому рядку якогось заголовка: "Хрущов", а в другому—"розверзнута могила" — Господи,— сказав він поліцаєві,— таж ви знаєте, де я живу.

Авжеж знаю,— сказав поліцай.— Іди!